

Budai Főár

A B. Zs. H. Budai Körzetének Havi Lapja * 2022. február * 5782. Svát-Ádár 9. * XXIV. évfolyam 1. szám

Zsidóság és zsinagóga

Dr. Nógrádi Gergely főkantor úrral utaztunk nemrég *Nyíregyházára* egy temetésre. Beszélgetésünk során azzal a kérdéssel fordult hozzám Gergő, hogy mi lesz, ha kiürülnek a zsinagógák, ezzel együtt eltűnik-e a zsidóság is? Első válaszom az volt, hogy amikor 20 évvel ezelőtt rabbiképzős éveimben mentem a zsinagógákba, ugyanezt a világvége (zsinagógai élet vége, zsidóság vége) hangulatot, érzést és kérdést boncolgatták az akkori közösség tagjai. Akkor is voltak kevésbé látogatott zsinagógák és üres zsinagógák, de semmi sem bizonyítja jobban azt, hogy a feltételezés téves, mint hogy ennyi idő elmúltával is működnek a közösségek, most is járnak emberek a zsinagógákba, most is lemennek imádkozni, beszélgetni, ünnepeket tartani. Azt gondolom, hogy hullámvölgyek jönnek és mennek, sokszor mondták már, hogy a zsinagógák üresek, vége, itt zárul le a magyarországi zsidóság léte.

Persze semmiképpen nem ülhetünk a babérjainkon, nem dőlhetünk elégedetten hátra megnyugodva az otthonainkban, mert biztosak lehetünk benne, hogy majd újra megtelnek a gyülekezet házai. Zsinagógába menni jó, zsinibe menni kell, közösségi és vallási életet élünk *a bét kneszetben*. A gyülekezet házait (is) kell és lehet életben és élőként megtartani.

Régi elgondolásom, hogy a zsinagógába nem járó emberek is zsidók, és élhetnek otthonaikban és családi környezetükben valós zsidó életet. A zsinagóga ott van, fontos és nélkülözhetetlen, lehetőség, amely vár és nyitva tartja a kapuit, de amikor nincs időnk, lehetőségünk lemenni a zsinibe, attól mi még nem leszünk rosszabb emberek, rosszabb zsidók. A zsidó folytonosságnak lelki zsarolással, a zsinagógába kényszeríté-

ssel nem tehetünk eleget. Hinni kell (I'tenben), hívőnek kell lenni (mert a Mindenható teremtett bennünket), és ez az, ami odavezet minket a zsinagógához, a közösséghez, a *minjenzhez*. Ezt az érzést nem lehet kikényszeríteni, nem lehet ráerőltetni senkire, tanulni kell a zsidóságot, szoktatni kell a közösségbe (zsinibe) járást, mindez otthonainkban kell, hogy elkezdődjön.

Csak akkor lehetnek újra tele a zsinagógáink, ha úgy neveljük, oktadjuk (olyan példát kell mutatnunk - ami semmiképpen sem az, hogy bort iszunk és vizet prédikálunk -) saját magunkat, szeretteinket, hogy elhiggyük, hogy a zsinagógában otthonra, társakra, tiszta rabbikra és emberekre talál mindenki, aki odamegy, és ennek bemutatásához sokat kell dolgozunk. Hiszünk a közösség és Teremtőnk erejében és tisztaságában, a zsidóság hagyományában. Az olyan zsinagógákban, ahol igazi közösség van, ott találkozunk/találkozhatunk, találkoznunk kell egymással, és ez az egyik biztosító eleme, hogy a zsidóság (*Magyarországon* is) fennmarad.

A frankeles napi zoomos minjen is erősít bennünket (két éve minden hétköznap majd 50 résztvevővel), hogy megtaláljuk a lehetőséget arra a zsinagóga falaink kívül, hogy egymásba kapaszkodva összetartsuk a közösségünket. Néha növekszik a létszám, erősödik a zsinagógai összetartó erő, ezzel is biztosítjuk a folytonosságot.

Mindenkinek kívánok jó egészséget, hiszek bennetek és magamban, táplálom a reményt, hogy a zsidóság és a zsinagógák fennmaradnak és a járvány elmúltával erősödünk, és újra lendületbe hozzuk magunkat!

Dr. Verő Tamás
főrabbi

Dr. Verő Tamás:

Zsidóság és zsinagóga
1. oldal

Imaidők és Jahrzeitok
2. oldal

Milanovich Domi:
A 150 éve született „drag king”...
3-4. oldal

Nem élte túl a holokausztot
a magyar csodaedző...
5. oldal

Polgár György:
Kései igazságszolgáltatás
5-7. oldal

Hajdú Tímea:
Akiket cserbenhagyott a világ
7-8. oldal

Róbert Péter:
Budapest zsidó arca -
és a budai profil?
9-10. oldal

Náci vezérnek is üzent az első
magyar hollywoodi szívtipró
10-11. oldal

Porosz Péter:
Ima a gyermekekért
11. oldal

Lefkovich Péter versei
12. oldal

☆ Imaidők ☆

2022. év februári imarendje - 5782. Svát-Ádár I.

Február	03.	10.02	csütörtök	Sahrit - Reggeli ima	Ádár I.	02.
	04.	18.00	péntek	Kabalat sabat, szombat fogadása, kiddus (gyertyagyújtás: 16.32)		03.
	05.	10.00	szombat	Ünnepi ima -TRUMÁ (Hávdálá: 17.39)		04.
	07.	07.02	hétfő	Sahrit - Reggeli ima		06.
	10.	07.02	csütörtök	Sahrit - Reggeli ima		09.
	11.	18.00	péntek	Kabalat sabat, szombat fogadása, kiddus (gyertyagyújtás: 16.43)		10.
	12.	10.00	szombat	Ünnepi ima -TECÁVÉ (Hávdálá: 17.49)		11.
	14.	07.02	hétfő	Sahrit - Reggeli ima		13.
	16.		szerda	SUSÁN PURIM		15.
	17.	07.02	csütörtök	Sahrit - Reggeli ima		16.
	18.	18.00	péntek	Kabalat sabat, szombat fogadása, kiddus (gyertyagyújtás: 16.54)		17.
	19.	10.00	szombat	Ünnepi ima -KI TISZÁ (Hávdálá: 17.59)		18.
	21.	07.02	hétfő	Sahrit - Reggeli ima		20.
	24.	07.02	csütörtök	Sahrit - Reggeli ima		23.
	25.	18.00	péntek	Kabalat sabat, szombat fogadása, kiddus (gyertyagyújtás: 17.04)		24.
	26.	10.00	szombat	Ünnepi ima -VÁJÁKHÉL és P' SKÁLIM (Hávdálá: 18.10)		25.
	28.	07.02	hétfő	Sahrit - Reggeli ima		27.

Jahrzeitok

A Jahrzeit-Táblán szereplő elhunytak nevei az 5782. év Svát-Ádár I. (február) havában

Blau Béláné	Február 03.	Gutlerner Chil	Február 13.
Bloch Gyula	Február 01.	Hillinger Klára	Február 26.
Brüll Rózsa	Február 16.	Kovács Jenő	Február 18.
Dán József	Február 20.	Kovács Jenőné	Február 17.
Dán Józsefné	Február 25.	Krell Sándorné	Február 09.
Donáth Istvánné	Február 27.	Práger Károly	Február 15.
Dr. Hermann Róbert	Február 20.	Revisnyei Csabáné	Február 15.
Dr. Radnai Béla	Február 28.	Sárosi Silber György	Február 09.
Dr. Radnai Tamás	Február 05.	Schenk Zsigmond	Február 25.
Fried József	Február 25.	Theresa Fleischer	Február 22.
Gabika	Február 10.		

A 150 éves született „Drag King”, akiért Jászai Mari is rajongott

A nemünk nem valami, amit birtoklunk, vagy amit pusztán a testrészeink határoznak meg. Hanem valami, amit folyamatosan létrehozunk a társas érintkezéseink során. Ha úgy tetszik, előadjuk: az öltözködésünkkel, a mozdulatainkkal, a hanghordozásunkkal. Erre szokott emlékeztetni a drag queenek flitteres, túlzásokkal teli, káprázatos világa, amely - többek között RuPaul Emmy-díjas sorozatának hála - mára a mainstream kultúra részévé vált. Harsány fellépéseikkel a királynők nemcsak szórakoztatnak minket, hanem bemutatják, megintatják és újragondoltatják mindazt, amit a nemi szerepekről tudni vélünk. De mi a helyzet a drag kingekkel? Azokkal a hagyományos női előadókkal, akik férfi ruhákba öltözve tartanak görbe tükröt a maszkulinitásnak a színpadon? Sokkal kevesebb figyelmet kapnak, pedig radikálisak, szerethetők és régóta itt vannak. Egyik úttörőjüket, a kelet-európai Littmann Pepit mutatja be nektek Milanovich Domi.

Ez a cikk egy eszpresszó Martinivel kezdődik

Pontosabban kettővel. Akkor rendeltem őket, amikor a barátnőm kiment a mosdóba. Épp jött a pincér, hogy hozhat-e még valamit, én meg nem tudtam ellenállni. Utána rögtön felcsapott bennem a büntudat, mert drága ital volt, különösen *Amszterdamban*. A holland főváros kellős közepén ültem, egy régi templomból átalakított rendezvényteremben, egy vasárnapi szentséges *drag brunchon*. A tágas, kupolás térben, az orgona előtti kifutón férfiként anyakönyvezett előadók táncoltak, zsonglörködtek, tátoztak a legjobb zenékre, pompás női ruhákban, mesteri sminkekben, a házigazda, a jó humorú és szuper kedves *Patty Pam-Pam* vezetésével. Köztük a *The Countess (A grófnő)* névre hallgató művész is, aki határozott, erőt sugárzó, végtelenül elegáns mozdulataival teljesen elvarázsol. Talán ez az a pont, ahol kezdesz felháborodni vagy provokációt emlegetni. Micsoda, egy valamikori templom?! A belvárosban?! Fényes nappal?! Nőnek öltözött férfiak?!

Igen. És hidd el, semmi, de semmi gyalázatos nem történt az eseményen. Fenséges ételeket ettünk (csupa avokádó, tojás, waffle), sokat nevtünk, lelkesen csápoltunk, gyönyörködtünk egymásban, és ünnepeztük az életet. Azt, akik vagyunk: színes, szabad, szeretni képes lények, *LBMTQ*-emberek és barátaik. Felszabadított

volt ez a légkör egy olyan nehéz év után, mint az ideai, amelyben több súlyos jogfosztás (33. paragrafus, propagandatörvény) érte a Magyarországon élő *LBMTQ*-közösséget. Ezek az intézkedések azon kívül, hogy veszélyesek, a lelkünket is megtépázták: azokét is, akik amúgy szerencsésebb helyzetben vannak (utazhatnak, és ki tudják csengetni egy menő koktél árát), azokét meg különösen, akik még több hátránnyal szembesülnek.

Littmann Pepi

Pedig mennyivel jobb hely lenne ez az ország, ha gyűlöletkeltés és tabusítás helyett több volna benne az elfogadás, az önirónia, a giccs, a játék, a kísérletezés, az az minden, amiről a drag szól!

Mielőtt azt gondolnád: „*álljunk meg, ez az egész műfaj csak egy XXI. századi hóbort, a genderideológia vadhajítása, a nyugati dekadencia megnyilvánulása, amely, még ha vannak is hazai képviselői, alapvetően kultúraidegen képződmény itt, a Kárpát-medencében...*” - nos, ki kell javítsalak. Élt *Kelet-Európában* egy „férfimitátor”, aki már az első világháború előtt hatalmas sztár volt *Budapest*! Ő *Littmann Pepi*, akinek kortárs beszámolók szerint még a világhírű tragika, *Jászai Mari* is a nyakába borult, műsorát pedig *Ignotus* ajánlotta a *Nyugat* hasábjain a nagyérdeműnek.

Vándorszínészek fedezték fel

Littmann Pepiről *Koniorczyk Borbála* és *Merker Dávid* frissen megjelent könyvé-

ben, a zseniális (és gyönyörű!) *Hosszúlépés Budapest* című gyűjteményben olvastam először. Rögtön elkezdett érdekelni az élete, amelyet főként *Zalmen Zylbercweig Leksikon fun Yidishn Teater*, azaz a *Jiddis színház lexikona* című műve alapján lehet rekonstruálni. Az összefoglalókból kiderül, hogy Pepi az 1870-es években született *Tarnopolban*, a mai *Ukrajna* területén, egy szegény zsidó család sokadik gyermekeként, *Pesha Kahane* néven. Hozomány nélküli lányként nem voltak túl jó kilátásai a jövőjét illetően: takarítóként dolgozott egy panzióban. A cselédsorstól egyedül az mentette meg, hogy énekhangjára felfigyeltek a szállóban megpihenő *Broderzinger*ek.

Ők zsidó vándorelőadók voltak, akik a szintén ukrainai *Brodyból* származtak. Ez a város fontos kereskedelmi útvonalon fekt, az orosz árusok mindegyike áthaladt rajta, amikor a lipcei vásárra ment a portékájával. A *Broderzinger*ek jiddisül és annak németesített formájában énekeltek rögtönzött színpadokon, mindenféle kerthelyiségben, fogadóban, borospincében, esküvőkön, szerte *Galiciában* és az *Osztrák-Magyar Monarchia* területén. Általában egyszemélyes, gyakran komikus produkciókat adtak elő, közel állt hozzájuk a *vaudeville* műfaj, amelyet a francia vígopera, a varieté és a kabaré előzményeként tartanak számon. A mai zenés játékokhoz hasonlóan ezeknek az előadásoknak csak laza cselekménye volt, inkább arra szolgált, hogy egybefűzze a dalokat. A szórakoztatás mellett a *Broderzinger*ek szorgalmazták a modernizációt és az oktatást is. Néha szatirikus dalokat adtak elő a haszidizmusról, máskor az egyszerű nép szemszögét jelenítették meg: éjjeliőrökét, vízfordókét, sirásókét, szobalányokét, koldusokét - mindazokét, akik többnyire a közönségüket is alkották.

A legfelkapottabb mulatók sztárja lett

Pepi feleségül ment az egyik *Broderzinger*hez, bizonyos *Yankel Littman*hoz, aki egy utazó színházi társulatot vezetett. Férje halála után Pepi vette át a csapat irányítását. 1905-től kezdve rengeteget turnézta *Európában*: gyakran felléptek olyan fürdővárosokban, mint *Marienburg* és *Karlsbad*, arisztokrata magánházakba kaptak meghívást, ellátogattak kistelepekre, de olyan nagyvárosokba is, mint *Varsó*, *Odessa* vagy *Budapest*. Nálunk az *Erzsébet* körüli *Royal Orfeumban* játszottak, ami híres intézmény volt akkoriban, a mai *Madách*

Színház helyén állt. Koniorczyk és Merker azt írják, féktelen éjszakai élet jellemezte ebben az időszakban Budapestet, amelyben benne volt „egy robbanásszerűen növekvő város minden zabolátlansága, vaskossága és életigenlése”. Nem csoda, hogy a kabaré vált az egyik legkedveltebb műfajjá.

Budapest szerette Pepit, és Pepi is szerethette Budapestet.

Itt készítette első lemezeit, illetve egy némafilmet is forgattak róla, amelyet meg lehetett nézni a mozikban. Később *New Yorkban* is rögzített dalokat, zenéjét zsidók és nem zsidók egyaránt szívesen hallgatták, énekelték. Pepi több nyelven beszélt, irodalmi körökben is rendkívül népszerű volt, a művészete minden társadalmi osztályt megérintett. Pedig nem volt képzett színész, sosem tanult előadó-művészetet. Mi volt a titka?

Mélyen vallásos asszony, a színpadon nőkkel flörtölő dandy

Vándorló életmódja ellenére Pepi, amennyire csak tehetett, betartotta a zsidó vallás törvényeit. Kóser ételeket evett, gyertyagyújtással várta a szombatot, sábatkor nem vállalt fellépést. Ugyanakkor igazi kaméleonként képes volt bármivé átalakulni. Gyakran haszid férfinak öltözve, prémes sapkában, göndör műpajesszal az arcán, *Talmuddal* a kezében, kabátban, jellegzetes rövidnadrágban jelent meg a színpadon, hogy szatirikus dalokat adjon elő, amelyek segítségével rávilágított az ortodox zsidó vallás által szűken szabott nemi szerepek korlátaira.

Éleslátó humorával a világi embereket sem kímélte: sokszor piperkőc dandynek öltözött, és divatos, háromrészes öltönyben tette a szépet a nőknek, hogy kifigurázza ezt a fajta férfiasságot.

Kibújt a függöny mögül, rázendített egy dalra, a közönség pedig vele énekelt. A felvételeken jól hallatszik, milyen karcos, izgalmas hangja volt. Energikus, virtuóz stílusát sokan megkedvelték.

1910-ben szuperlatívuszokban beszélt róla *M. J. Landa* újságíró is a *Jewish World* nevű lapban, miután *Lembergben* látta az egyik előadását: „Pepi volt a program sztárja. Abban a pillanatban, ahogy színpadra lépett, galíciai fiatalnak öltözve, kikapával a fején, gyűrűkkel az ujján, a terem egész atmoszférája megváltozott: az ő személyisége uralt mindent. Őszintén szólva, nem hiszem, hogy valaha hallottam olyan komikát, akinek a hangjában több erő és potenciál lakozott volna. Jobban tetszett, mint a fekete estélyi ruhás hölgy, aki képzett hangjával könnyedén és hatásosan hozta az operai műsorszámokat, majd rávette a kö-

zönséget, hogy vásárolják meg az öt ábrázoló képeslapokat. Littmann Pepi hangja telt és gazdag, tiszta mezzo, helyenként libabőrös leszel tőle. Ami másoknál durva tréfának hat, nála nem az. Úgy tűnik, éppúgy élvezte az éneklést és a beszélgetést, mint a közönsége. Ő az örömteli zsidó lélek megtestesülése, annak minden pátozával, érzelmességével együtt. Az autóval érkező Messiásról szóló története olyan mulatságos volt, hogy pár pillanatra elfelejtettem azt a nyomasztó szegénységet, amely napok óta körülvesz.”

A macsóságon lehet és kell is élcélődni

Littmann Pepi élete végéig aktív volt, járta a világot. Egy hosszú turné közben betegedett meg, 1930 szeptemberében hunyt el. Temetéséről a *Bécsi Jiddis Művész Szövetség* gondoskodott.

Munkássága előfutára volt a drag kingek ma is eleven és formabontó, de kevés láthatóságot kapó kultúrájának. Művészetéből ihletet merítenek azok a női, nembináris vagy transz férfi előadók, akik különböző férfi típusokat jelenítenek meg a színpadon. Gyakran eltúlzottan macsó karaktereket, máskor a maszkulinitás marginalizáltabb formáit, például építőmunkásokat, rappereket, illetve olyan hírességeket, mint *Elvis Presley* vagy *Bruno Mars*. Táncolnak, énekelnek, tátoznak, *stand-up*olnak, miközben a férfiasság gyökereit és határait kutatják - a nézővel együtt.

A drag kingek az *Egyesült Államokban* is csak az 1990-es évek közepétől kerültek

be a köztudatba. Ebben fontos állomás volt, amikor *Mo B. Dick* (a legjobb névválasztás!) megalapította a *Club Casanovát* New Yorkban, ahol heti rendszerességgel léphettek fel a királyok. „Ahelyett, hogy dühös nő lennék, vicces férfivá válok” - összegzi ars poeticáját Dick.

Szabadság a radar alatt

Amikor a drag kingeket arról kérdezik, művészetük miért számít ritkaságnak a popkultúrában a drag queenek diadalmenétéhez képest, többféle magyarázattal állnak elő. Van, aki azt mondja, a nőiesség színpadi megformálása a sok flitter, kiegészítő, smink miatt eleve könnyebb feladat, mint a férfiaságé. Mások szerint a világ számos pontján jobban hozzá vannak szokva az emberek ahhoz, hogy a hétköznapiakban is lássanak cisz nemű (nem transz) nőket férfi cuccokban, mint fordítva.

Mivel a maszkulinitás magasabban értékelt tulajdonság, így sok társadalom toleránsabb a „férfias” nőkkel, mint a „nőies” férfiakkal.

Ezek a tényezők mind abba az irányba mutathatnak, hogy a drag kingek csak akkor tudnak igazán érdekesek lenni, ha nagyon jól csinálják azt, amit csinálnak.

Bár ezekben az elméletekben lehet valami, a jelenséget leginkább az magyarázhatja, hogy a nemi hierarchia a művészetekben és az LMBTQ-közösségen belül is leképeződik: a hagyományosan nők által képviselt drag king kultúrában mindig is kevesebb pénz és erőforrás volt, mint a hagyományosan meleg férfiakból álló drag queenek körében. Azért írom, hogy „hagyományosan”, mert ez a terület is egyre sokszínűbbé válik: ma már mindenféle nemű, nemi identitású, szexuális irányultságú ember létrehozhat forradalmi, mesés vagy éppen zavarba ejtő identitásokat. Mi pedig imádjuk őket.

A világ azt is kezdi megtanulni, hogy a drag kingek művészete épp olyan szórakoztató, látványos és elgondolkodtató, mint a királynőké. Egyes előadók, modellek már most is hihetetlenül népszerűek (például *Rain Dove*). Ettől függetlenül sokan az *underground* terekbe szorulnak, ami kétségkívül rögzösebb út, de megvan az az előnye, hogy tág teret hagy a kísérletezésre. Nem kell megfelelni a mainstream kultúra, a szélesebb közönség vagy a szponzorok elvárásainak.

Elég „csak” fantáziadúsnak, tehetségesnek, viccesnek, bátornak és szabadnak lenni, ahogyan a nagy előd, Littmann Pepi is tette.

Milanovich Domi

(Forrás: wmn.hu)

Nem élte túl a holokauszot a magyar csodaedző, aki sokat tett a német fociért

Bányai Lajos nevét ma már kevesen ismerik, pedig az 1920-as években még csodatrénerként tartották számon Németországban. Yuval Rubovitch - aki Sportszellemmel a jogfosztás ellen (Mit Sportgeist gegen die Entrechtung) címmel a Bar Kochba Leipzig klubról írt könyvet - a kutatómunkája közben bukkant rá a magyar edző nevére. Annak a szakemberére, akit itthon jószerével elfeledtek, pedig az 1920-as években még csodatrénerként tartották számon.

Bányai 1888-ban született Magyarországon. 1907-től 1909-ig az MTK Budapest igazolt játékosa. 21 évesen Németországba került, 1909-től négy évig az SV GutsMuths Dresden, majd 1918-ig öt évig az SpVgg Leipzig irányította, de utóbbi két helyen már az edzőskedésbe is bele-beleköstölt.

„Bányai négy évvel az első világháborút követően lett edző. A magyar szakember fiatal német fiúkat gyűjtött maga köré, többségükben leszerelt és legyőzött katonákat, és focizni tanította őket. A pályakezdése, valamint a játékosként megszerzett hírneve elegendő volt ahhoz, hogy 1921-ben elvállalja az SpVgg Leipzig irányítását.”

Legendás hírnevét edzőként vívta ki, ahogy Rubovitch fogalmazott, „csodaedző-

ként került be az évkönyvekbe”. Állítólag ehhez az első lökést egy 1921. január 18-i mérkőzés adta, amelyről a klub honlapja azt írja, csak az 1914-es közép-német bajnoki címhez volt mérhető.

A lipcseiek ugyanis 2-1-re legyőzték a magyar bajnok MTK-t, pedig Bányai Lajos (vagy ahogy a németeknél szerepelt, Ludwig Banyai) alig tíz napot foglalkozott a kerettel. Ekkor nevezték el a németek Wundertrainernek, írja a 24.hu.

Bányai Lajos

Bányait 1922 elején szerződtette az akkoriban neves Hamburger SV, amelynél mindössze négy hónapot töltött (januártól áprilisig), de ez is elég volt ahhoz, hogy észak-német bajnok legyen - ez lett a magyar szakember első sikere.

1925-ben visszatért Lipcsébe, hogy átvegye a Bar Kochba Leipzig csapatát. Az öt évvel korábban alapított klub jelentős szerepet játszott a város zsidó életében, főleg a növekvő antiszemitizmus miatt. Az 1930-

as évek közepén 1600 tagja volt, így a Bar Kochba Leipzig volt az egyik legnagyobb zsidó egyesület Németországban, sportlétesítményeivel pedig a lipcsei zsidók egyik utolsó menedékhelye.

1928-tól Újpesten dolgozott, ahol két bajnoki címet (1929-30, 1930-31), egy ezüstérmet (1931-32), két bronzérmet (1927-28, 1928-29), Közép-európai Kupát (1929) és Bajnokok Tornáját (1930) is nyert.

Rubovitch szerint Bányai akkoriban az egyik legkreatívabb és leginnovatívabb edző volt, aki új képzési módszereket vezetett be, és nyilvánvalóan egy lépéssel megelőzte a korát.

1932-től valóban nyugdíjba akart vonulni, ezért füszerboltot nyitott Újpesten. Egy év múlva azonban megtalálta a feladat, egy nagy kihívás képében: a profi bajnokságban amatőr alapon szereplő, szintén újpesti Phöbus edzője lett.

Az 1932-33-ban az NB II-t megnyerő kis klub vele érte el a legnagyobb sikereit, ám később, a zsidótörvények életbe lépése miatt kénytelen volt elbocsátani Bányait.

Hogy miért nem hagyta el az országot, nem tudni. Azt sem, mi lett a sorsa, 1944 júliusában feleségével, Grünfeld Margittal és lányukkal, Évával együtt eltűnt.

Forrás: akibic.hu

Kései igazságszolgáltatás

Az utóbbi időben a német sajtó többször tudósított koncentrációs táborokban elkövetett, feltételezett gyilkosságokban való bűnrészesség miatt zajló perekről. Miért csak most kerül ezekre sor?

Jelenleg két ilyen bírósági eljárás folyik. Az egyik a 96 éves Irmgard Furchner ellen, akit 11 412 rendbeli gyilkosságban és tizenhét rendbeli gyilkossági kísérletben való bűnrészességgel vádolnak. Az ügyészség szerint a stutthofi (ma Sztutowo) koncentrációs táborban alkalmazott egykori titkárnő a lágerben elkövetett bűnökről a legapróbb részletekig tudott, amikor 1943 és 1945 között a táborparancsnok szolgálatában állt. A másik perben a 101 éves, kiváló szellemi és fizikai állapotban lévő Josef Schütz volt őrt azzal vádolják, hogy 1942 és 1945 között tudatosan és szándékosan közreműködött 3 518 zsidó személy, illetve szovjet hadifogoly meggyilkolásában

a sachsenhauseni lágerben.

Thomas Will főügyész, a Nemzetiszocialista Bűnök Kivizsgálásával Foglalkozó Tartományi Szervezetek Központi Hivatala vezetőjének elmondása szerint még hét esetben tart a nyomozás koncentrációs táborban, két esetben pedig hadifogoly-táborban elkövetett gyilkosságban történt bűnsegédkezés gyanúja miatt.

Irmgard Furchner

Felmerül a kérdés: hosszú éveken keresztül szinte nem történt semmi. Alacsony rangú vagy beosztású emberek szinte soha nem kerültek az ügyészségek látószögébe.

Miért pont most, közel nyolcvan évvel a háború után aktivizálódott a német igazságszolgáltatás? Ennek szövevényes jogtörténeti háttere van.

Egy 1871-ből származó törvény alapján a háború utáni német jogrendben a gyilkosságok már húsz év után elévültek. Az ország fasiszta történelmi háttere miatt felmerült e szabály megváltoztatásának az igénye. Az első válaszüthöz 1960-ban, azaz tizenöt évvel a háború után érkezett a nyugatnémet törvényhozás. Komoly viták zajlottak a parlamentben az elévülés kérdése körül, de nem sikerült megegyezni. Ezért aztán mindössze egy átmeneti megállapodás született: úgy ítélték meg, hogy 1939 és 1945 között nem létezett etikus igazságszolgáltatás, ezért az elévülési időt megosszabították ezzel a periódussal, azaz 1965 májusáig. Amikor ez a néhány év is letelet, a Bundestag mégis megszavazta a gyilkosság büntettére vonatkozó elévülés meg-

szüntetését. Ezután a gyilkosságok büntetési hatósága időmúlás következtében már nem szűnhetett meg. Ez nem csak a tömeges gyilkosságokban közvetlenül résztvevő főtettesekre vonatkozott volna, hanem olyanokra is, akik ezt közvetve tették lehetővé. Így például a korábbi *Birodalmi Biztonsági Főhivatalban* ténykedő, ún. íróasztal mögötti tettesek (németül: *Schreibtischtäter*), vagy a koncentrációs táborok őrszemélyeire ellen is lehetett bünvádi eljárást indítani. Azzal nem érvelhettek volna, hogy parancsra cselekedtek, vagy csak egyszerűen végezték a dolgukat. A főtettesek indítéka fajgyűlöletre volt visszavezethető; ugyanezt az indítóokot fel lehetett róni a közreműködőknek is.

Josef Schütz, a tárgyalásán

Egy új törvény megfogalmazásában számottevő szerepe volt a *Szövetségi Igazságügy Minisztérium* vezető tisztviselőjének, bizonyos *Eduard Drehernek*, aki már a hitleri rezsim idejében is fontos jogász funkciókat töltött be. Egy ügyes jogi csúrcsavart épített be az új jogszabályba: ha csak a főtettes esetében voltak bizonyos személyes-szubbjektív indítékok vagy tulajdonságok bizonyíthatóak, például rasszizmus, de a segédkező esetében nem, akkor ez utóbbi enyhébben volt elbírálandó. A Dreher-féle törvény nem tért ki az ilyen, mérsékelt büntetéssel sújtandó bűnségdelt elvülésének eltörlésére.

Az ilyen cselekedetek, amelyekre az 1871-es büntetőtörvény szerint legfeljebb tizenöt év börtön volt kiszabható, már 1960. május 8-án elvültek. Ez azt jelentette, hogy számtalan íróasztal mögötti tettest, vagy akár őrt a gyilkosságok elvülése megszüntetésének idején már nem lehetett felelősségre vonni. Mind a mai napig nem tisztázott, hogy a parlamenti képviselőknek nem tűnt-e fel ez a szemérmetlen trükk, illetve, ha igen, nem merték vagy nem akarták megtörni az akkor uralkodó „elhallgatási kompromisszumot”. Bár volt olyan bíró, aki ezt észrevette és jelentette, sőt a sajtó is cikkezett az ellentmondásról, mégsem történt semmi. A beadványok Dreher asztalára kerültek, aki rendre elbagatellizálta az ügyeket.

Mindazonáltal, az ún. frankfurti *Auschwitz-per* során jó néhány ítélet született,

amelyekben a vádlottak tevékenységét a kegyetlen gyilkosságokban történt sajátkező támogatásként értékelték, jóllehet ök maguk nem öltek meg senkit. Ilyen volt 1965-ben a *Rudolf Höß* auschwitz lágéparancsnok adjutánsa, *Robert Mulka* elleni eljárás. Bár kétségtelenül kiemelkedő szerepet töltött be a teljes megsemmisítő gépezet működtetésében, és ezáltal több száz ezer ember haláláért volt felelős, ezt a bíróság mégsem tekintette bűncselekményben való részvételnek. Csak Mulka egyes konkrét tetteit értékelték gyilkosságok támogatásaként, mint például a gázkamrákban használt *Zyklon-B* vegyszer megrendelését, vagy a „végső megoldás” írásban történt elrendelését berlini zsidók esetében. Mulkát végül tizennégy év börtönbüntetésre ítélték legkevesebb négy, egyenként legalább 750 emberen bünszövetségben elkövetett gyilkosságért. Gyilkosságban való közvetett részvételért senkit sem büntettek meg.

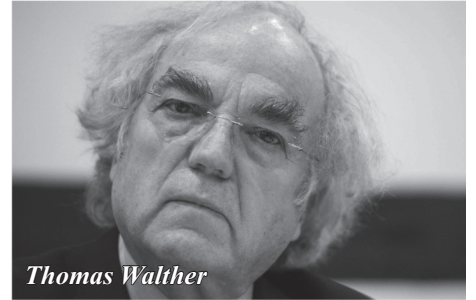

A frankfurti Auschwitz-per vádlottai

Valószínűleg ez soha nem változott volna meg, ha *Thomas Walther* bíró nem kérte volna az áthelyezését a már említett Központi Hivatalba, hogy a nyugdíjazása előtti utolsó néhány évet náci bűnözők elleni nyomozásnak szentelje. 2008-ban lett figyelmes *John (Ivan) Demjanjuk* esetére. Az ukrán férfi a második világháború alatt a *Vörös Hadsereg* katonája volt. 1942-ben német hadifogságba esett. Egy idő után csatlakozott az *SS* segédszerepéhez, amely a koncentrációs táborok személyzetét biztosította. Többek között a sobibori haláltáborban szolgált. A háború utáni zűrzavart kihasználva végül az *Egyesült Államokban* kötött ki. Egy idő után megszerezte az állampolgárságot, csendes polgári életet élt és nevét Ivanról Johnra változtatta. Míg nem 1975-ben felbukkant egy lista az USA-ban élő feltételezett ukrán háborús bűnösök neveivel - köztük Demjanjukéval. Végül *Izraelben* vádat emeltek ellene. Csakhogy az amerikai és az izraeli igazságszolgáltatás tévesen azt feltételezte, hogy Demjanjuk a treblinkai megsemmisítő táborban volt szolgálatban. Mivel ez helytelen volt, másodfokon felmentették.

A nem zsidó Walther nem akarta enyhíven hagyni az ügyet. Mindenképpen vádat akart emeltetni Németországban Dem-

janjuk ellen a *Sobiborban* elkövetett gyilkosságokban való részvétele miatt. Ehhez meg kellett változtatnia a hivatala gondolkodásmódját. Addig ugyanis az volt a gyakorlat, hogy ha nincs bizonyíték az egyes akciókban való személyes részvételre, akkor nem áll fenn a bűncselekmény gyanúja, így nem is lehetett az ügyben nyomozni.

Thomas Walther

Thomas Walthernek végül sikerült keresztülvinnie a koncepcióját: aki bármiféle módon részese volt a megsemmisítő táborokban az iparszerű gyilkolásnak, az gyilkosságban bűnrészesnek tekintendő. Még hozzá függetlenül attól, hogy közvetlenül és személyesen vett-e részt a gyilkosságban vagy sem. Ezzel minden bizonnyal német jogtörténelmet írt, hiszen egy magát több évtizedig tartó dogmát tört meg.

Demjanjuk ellen 2009-ben *Münchenben* vádat emeltek, és 2011-ben öt év börtönbüntetésre ítélték a sobibori megsemmisítő táborban legalább 28 060 esetben elkövetett gyilkosságban való bűnrészesességért. Tekintettel előrehaladott korára a bírák a fellebbezésről szóló döntésig szabadlábra helyezték. Az ítélet végül nem vált jogerőssé, mert Demjanjuk meghalt, még mielőtt a fellebbezési eljárás lezárult volna.

Miután Demjanjukot elítélték az elkövetett gyilkosságokban való bűnségdeltért, közvetlen személyes részvétel bizonyítása nélkül, de a megsemmisítő tábor működésének támogatása alapján, több bírósági eljárásban alkalmazták ezt az elvet. 2016-ban a gyilkosságnak minősülő cselekmények további pontosítására került sor. „Egy új és fontos tényállás az életkörülmények általi gyilkosság lett, amelyre Reinhold Hanning volt auschwitz SS-őr pere során hivatkoztak először” - fejt ki a *Szombatnak* Walther, aki manapság a perekben magánvádlók ügyvédjeként tevékenykedik. „Vagyis olyan körülmények létrehozása, amelyeket a lágerbe zárt foglyok nem élhettek túl. Bűnrészeség gyamujába kerül az olyan személy is, aki ezt támogatja, például azzal, hogy órként megakadályozza az ilyen körülményektől való szabadulást. Ráadásul nem csak a befejezett gyilkosság, hanem a gyilkossági kísérlet is üldözendő” - folytatja. A holokauszt-tűlélőknek is megkísérelték kioltani az életét,

csak hogy a gyilkosságot nem sikerült végrehajtani, mivel a szövetségesek még az előtt felszabadították őket.

Kérdés, mennyire igazságosak ezek a bírósági eljárások, illetve ítéletek? Hiszen a mostani vádlottak annak idején fiatalok voltak, esetleg nem is voltak tisztában azal, miben vettek részt, és talán nem volt antiszemita indíttatásuk sem. Walther: „A jognak kötelessége minden feltételezett bűncselekményt feltárni, ellenkező esetben büntetőjogi felelősség alá vonás megakadályozásáról lenne szó. Ez pedig szintén büntető.” Az az érv, miszerint nem volt ismeretük arról, hogy miben vettek részt, nehezen elképzelhető. Az sem állja meg a helyét, hogy ezekre a feladatokra kényszerítettek őket, például kivégzéssel való fenyegetéssel. Bizonyíthatóan egyetlen SS-tagot sem büntettek halállal, ha nem hajtott végre egy ilyen parancsot. A védelem egyik

perben sem tudott felhozni egyetlen esetet sem. Minden további nélkül megtagadták volna a szolgálatot. Walther - aki egyébként *Fahidi Éva* veje - ezt így magyarázza:

„Az SS-nek a legkisebb mértékben sem állt érdekében olyan emberekbe szolgálatba állítani, akik a felfogásuk értelmében, gyenge idegzetűnek számítottak.” Az alternatíva a frontra történő vezénylés volt, amihez képest a tábor mégis nagyobb biztonságot jelentett.

Sokakban együttérzést vált ki, hogy nagyon idős, nem egy esetben beteg embereket állítanak bíróság elé, mondhatni hurcolnak meg. De ha például egy gyerekgyilkost évtizedek múltán sikerül kézre keríteni majd elítélni, senki nem háborodik fel, akármilyen korú az illető. Ez a náci bűnösök esetében miért lenne másként? Walther úr egyetlen egy esetről sem tud, amelyben egy vádlott, vagy ügyvédje az illető hajlott korára hivatkozott volna a bírósági büntetőeljárás elkerülése érdekében.

Ha a nemzetiszocialista korszak büntetéseit már korábban úgy minősítették volna, mint Demjanjuk vagy Hanning esetében, sokkal többen megkapták volna méltó büntetésüket. És sokkal több *Soá*-túlélő érezhetett volna némi elégtételt az évtizedekig tartó lelki gyötrődések után.

Polgár György

(Forrás: szombat.org)

Akiket cserbenhagyott a világ 80 éve kísért a St. Louis tragédiája

A St. Louis hajó és utasai tragikus története annak lett a szimbóluma, hogyan hagyták cserben a nyugati hatalmak az európai zsidóságot.

1939 májusában az *MS St. Louis* volt az egyik utolsó hajó, amit a *Német Birodalom* engedett kihajózni. A fedélzetről 937 zsidó menekült nézte, ahogy a német partok eltűnnek a távolban. A fedélzeten gyerekek rohagáltak, az étteremben pedig pezsgőt bontottak az új életre. Ekkorra már megfogyatkoztak a tengereken a St. Louis-hoz hasonló, menekülteket szállító hajók.

Az 1935-ös nürnbergi törvényeket követően a német zsidók nagy része megpróbálkozott a kivándorlással. Hamar kiderült, hogy hiába szabad az út kifelé, a másik oldalon falakba ütköztek a nácik elől menekülő tömegek. *Amerikában* a gazdasági válságot követően szigorú kvótarendszert vezettek be, csak ajánlással és egy nagyobb pénzüsszegért lehetett az *Egyesült Államokba* jutni, de csakis akkor, ha valaki előre tudott kerülni a listán.

A zsidó menekültválság 1938-ra annyira nagyra nőtt, hogy amerikai vezetéssel összehívtak egy konferenciát *Evianban*, az ügy megoldására. Egyik ország sem volt hajlandó emelni a befogadottak számain. A konferencián a nagyhatalmak gyakorlatilag írásba adták, hogy magukra hagyják az európai zsidóságot.

1939-re kezdett a helyzet válságossá

válni. *Németország* szigorítani kezdte a kivándorlást, csak külön engedéllyel lehetett elhagyni az országot. Az emigránsok nem vihettek magukkal többet 10 bőröndnél és 5 dollárnak megfelelő készpénznél. Ekkor már csak magukat menthették, de a vagyoniukat a nácik kezén kellett hagyniuk.

A vízumot adó országok száma is csökkenni kezdett. 1939 májusában a britek arab nyomásra megtiltották a *Palesztinába* való letelepedést. Két hajó, a *Struma* és a *Patria* több száz menekülttel a fedélzetén elsüllyedt, miután a brit hatóságok nem engedték őket kikötöni.

A St. Louis tengerjáró

Így az egyik utolsó menedékhely *Dél-Amerika* maradt. Azonban mire a St. Louis útnak indult, már a dél-amerikai diktátorok is szigorítani kezdték a törvényeiket, az ajtókat elkezdték becsukódni.

A St. Louis úti célja *Kuba* volt. Kubában *Frederico Laredo Brú* volt az elnök, aki eleinte engedte a zsidó bevándorlást. Kuba különleges helyzetben volt, hiszen élvezte

mind az amerikaiak, mind a németek jóindulatát. Az Egyesült Államok hosszú időn keresztül állammá akarta tenni a szigetországot. A harmincas években *Roosevelt* bevezette a „*Jó Szomszédság*” programját, amivel igyekezett mutatni, hogy *Amerika* nem szól bele a latin-amerikai országok ügyeibe. Ez valószínűleg hozzájárult, hogy a német udvarlás ellenére a dél-amerikai országok nem a nácik oldalán léptek be a háborúba. Kuba fontos stratégiai pont volt a németek számára. A szigeten rengeteg német kém működött, elsősorban az Egyesült Államok közelsége miatt.

Gordon Thomas The Voyage of Damned (Az átkozottak útja) című könyvében beszámol róla, hogy a St. Louis fedélzetén is ott volt a *Gestapo*. A személyzet tagjainak nagy része, a kapitány kivételével tagja volt a náci pártnak. De ez megszokott volt a német kikötőkből induló hajókon. Azonban a hajóval magának *Joseph Goebbelsnek*, a náci propaganda miniszternek is megvolt a maga terve.

Ekkora már a német vezetés tökéletesen láthatta, hogy a külvilág nem segít a német zsidóságon. A *Kristályéjszakára* adott langyos reakciók és a szigorodó bevándorlási törvények nyilvánvalóvá tették a nácik számára, hogy azt tehetnek a zsidósággal, amit akarnak.

Goebbels parancsára több propaganda szakembert küldtek Kubába, akik elárasztották az újságokat antiszemita cikkekkkel.

A lakosság elkezdte ellenezni a zsidók bevándorlását. Brú elnök végül engedett a nyomásnak. A St. Louis már kihajózott, az utasok azonban még nem tudhatták, hogy miközben ők a fedélzeten a szabadságot ünneplik, a kubai elnök aláírt egy rendeletet, ami érvénytelenítette a vízumukat. Csak a kubai kormány külön engedélyével szállhattak partra. A német propagandagépezet a hajóút alatt is aktiválódott, a hajó utasait bűnözőként állították be.

Mikor Kubába értek, hiába volt vízumuk, néhány ember kivételével senkit nem engedtek partra szállni.

Az amerikai menekültügyi szervezet, a *National Coordinating Committee* odaküldte egy emberét, *Lawrence Berensont*, hogy tárgyaljon a kubai kormánnyal. Az NCC kész volt félmillió dollárt is fizetni az utasok partraszállásáért. Berenson túlzásnak tartotta az ajánlatot, ezért inkább nem egyezett meg.

Lawrence Berenson

Mialatt a hajó a kikötőben vesztegelt, Amerika keleti parti nagyvárosaiban a zsidó szervezetek tüntetéseket tartottak azért, hogy Kuba engedje be a menekülteket. A *Dominikai Köztársaság* felajánlotta, hogy fejenként 500 dollárért befogadja az utasokat, azonban ezt Berenson visszautasította. *Honduras* szintén segítséget ajánlott, de a NCC embere ezt is figyelmen kívül hagyta. Kuba hosszú huzavona után végül megparancsolta, hogy a hajó térjen vissza *Európába*.

A hajó utasainak nagy része a *Hamburgból Havannáig* tartó, két hetes utazás alatt boldog hangulatban ünnepelt. A fedélzeten főleg családok utaztak, az általános hangulatot a fedélzeten készült fotók jól visszaadják. A Havannába érkezés előtti nap még búcsúbált is rendeztek az utasoknak.

Kuba visszautasítása után a hajó fedél-

zetén alakult rögtönzött bizottság és a kapitány úgy döntött, hogy megkísérlik Amerika partjai felé venni az irányt. A 937 utasból több mint 700-an szerepeltek az amerikai vízumlistán. Ez volt a hajó utolsó próbálkozása. A zsidó menekültügyi szervezetek és a hajón rekedtek rokonai is levelekkel bombázták a *Fehér Házat*.

Zsidó menekültek a hajón

Az amerikai sajtóban naponta cikkeztek a hajó útjáról, de a nyugat-európai lapok is tele voltak a St. Louis fotóival. A *The New York Times* a „legsomorúbb hajónak” nevezte és drámaian ecsetelte az utasok tragédiáját. Azonban az amerikai újságok nem mentek el addig, hogy támogassák a hajó kikötését.

Deborah Lipstadt Beyond Belief című könyvében kifejti, hogy a nagy amerikai lapok nem támogatták a zsidó bevándorlást, a hajó tragédiája számukra egy jó sztori volt, de valójában nem akartak segíteni.

Az ügy Franklin D. Rooseveltig is eljutott. Az amerikai elnök épp *Hyde Parki* birtokán tartózkodott, mikor a hajó Havannában vesztegelt. Nincs bizonyíték rá, mi volt pontosan a nézete az ügyről. Mikor visszatért *Washingtonba*, megbetegedett és napokig nem jött elő, így a St. Louis ügyét a bevándorlás ellenes *Külügyminisztérium* intézte. *Richard Breitman FDR and the Jews (FDR és a zsidók)* című könyvében kitér arra, hogy Roosevelttel végül miért rendelte el, hogy a hajót ne engedjék kikötni.

Breitman szerint az elnök félt attól, hogy ha beengedi a menekülteket, akkor a szavazók ellene fordulnak és elveszti a választást. Ugyanis ekkoriban tetőpontjára hágott a zsidó bevándorlás elleni hangulat. *David S. Wyman* ismert holokausztkutató *Paper Walls (Papír Falak)* című művében rámutat arra, hogy az amerikai antiszemitizmus a háború előtt kimondottan magas volt.

A *Fortune* 1940-1941-es felmérése alapján az amerikai megkérdezettek veszélyesebbnek tartották a zsidókat, mint a németeket.

Kubára pedig a „Jó Szomszédság” program miatt nem akart nyomást gyakorolni. A bianyolalt bevándorlási rendszer miatt törvényesen a St. Louis egyetlen utasa sem léphetett az Egyesült Államok területére. Így a zsidó menekültek „papír fa-

lakba” ütköztek. Roosevelttel talán együttértett velük, talán nem, de végül kiadta a parancsot, hogy a hajó forduljon vissza Európa felé. Egyes vélemények szerint nem volt választása, mások szerint megtehetné volna, hogy kivételtes és befogadja a St. Louis kilencszáz utasát.

A St. Louis elhajózott *Florida* partjainál, majd visszafordult Európa felé. *Kanada* szigorú törvényei miatt úgy döntöttek, ott meg sem próbálkoznak. Végül a zsidó menekültügyi szervezetek elérték, hogy négy európai ország: *Anglia, Franciaország, Hollandia* és *Belgium* ossza el egymás között a menekülteket. Ez akkor hatalmas sikernek tűnt a szervezetek szemében, hiszen nem tudhatták, hogy két hónappal később kitör a háború és alig egy éven belül a kontinentális Európa német kézre kerül.

Gustav Schröder hajóskapitány

Az utasok közül 240-en élték túl a háborút, ezek közül 228 Angliában. A többiek koncentrációs táborokban haltak meg.

A hajó azóta szimbólummá vált, történetét filmek és könyvek örökítették meg. Mikor a St. Louis 80 évvel ezelőtt június 23-án visszatért Hamburgba, az Európa szerte szétszórt utasok azt hitték, megmenekültek. A múlt eseményeinek megvan az a tulajdonsága, hogy utólag egészen más értelmezést nyernek. Az akkor ünnepelt menekülésről ma már tudjuk, hogy csak ideig-óráig tartott, mert az utasok többsége végül ugyanolyan sorsra jutott, mintha soha sem hagyta volna el Németországot.

Hajdú Tímea

(Forrás: neokohn.hu)

Budapest zsidó arca - és a budai profil?

Sok könyv és írásmű jelent meg a magyar főváros zsidó vonatkozásairól. Voltak, amelyek barátságosan tárgyalták a jelentős számú zsidó lakosság jelentőségét, hatását a város fejlődésére, de voltak, akik a főváros elzsidósodásáról, *Judapestről* elmélkedtek. Legutóbb a *Komoróczy Géza* professzor szerkesztette kétkötetes *A zsidó Budapest* monográfia adott részletes ismereteket az érdeklődőknek. Ezt a témát nem lehet kimeríteni és ennek bizonyítéka *Rózsa Péter Budapest zsidó arca* című, a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület kiadásában megjelent könyve, amely könnyed, olvasható formában vezet be a zsidó közösség múltjába és jelenébe! Természetesen gyakran találkozunk oldalain *Budával*, bár budai illetékességű vagy vonatkozású olvasóknak talán ez kevésnek számít!

Előlapján rövid ízelítőben összegzi a másfél ezer éves zsidó jelenlét eseményeit, majd ennek néhány tárgyi emléke bemutatásával készít fel a sétára. A budai vár, a királyi székhely a legnagyobb hazai zsidó település volt a középkor századaiban, sajnos bár a régészek munkája nemrég szép eredményeket hozott, de a nagy zsinagóga még feltárára vár. Óbudai fejezete valóságos zsidó kisváros képét rajzolja meg. Gyönyörű zsinagóga, képfestő műhelyek és textilgyár, kávéházak: minden volt itt, amire csak szükség lehetett. Modern idők átásatásai a régi római város, *Aquincum* helyőrségének sírjain már zsidó utalásokat találtak. Említ tudós rabbit és nagyiparost egyaránt, *Ferenc József* is ellátogat ide - *Széchenyi* után, aki naplójában *Jerikónak* nevezte *Óbudát*. Akkoriban sokan laktak itt, a *Zichy*-birtokon, ahogy a mondás tartotta: „*Amnyi, mint a zsidó gyerek Óbudán!*” Valami okból *Maimonidesz* is bekerül a fejezetbe, pedig ő nem járt Óbudán!

A második fejezetben a magyar zsidóság legsikeresebb szellemi terméke, a pesti kabaré hoz jókedvet a néha száraznak tűnő adatok után. Ma is él a *New York* (sok változás után), a *Bonbonnière* később mozi lett, de az írók és szereplők neve ma is jól hangzik. *Teréz-* és *Erzsébetváros* a színhelye ezeknek a művészi törekvéseknek és a nézők, színészek, írók és tulajdonosok egyben hasonlítanak: zömmel zsidók. Ez áll a budai kakukktojásra, *Karintyék* törzshelyére, a *Hadikra* is. Ő egyébként is a *Lágymányoson* lakott, ahogy társasága egy része is. Nem ilyen dicsőséges a szélhámos *Strasznow Ignác* említése (a könyvben *Strasznow*, de ő így írta magát) budai ügylete a *Vérmező* eladásáról. Modernebb városrészbe vezet a *Columbo* hadnagy szob-

rától induló rész. *Ó-Lipótváros* határán áll az amerikai detektív szobra, bár az alakító művész rokonsága az utcának nevet adó *Falk Miksa* újságíróval nem teljesen bizonyított. Gyönyörködte a kétoldalt sorakozó galériák kínálata, de hamar átmegy a körút másik oldalára, az újlipótvárosi részbe, amelyet neveztek *Újlipóciának* is, de mostanában *Újzséland*, esetleg *Kis Tel Aviv*

a beceneve, finom célzással lakói identitására. Itt már megjelenik a vészkorszak baljós árnya, itt voltak a - nem eléggé - „védett házak” és cipők emlékeztetnek a *Dunaparton* agyonlőttökre. Derűsebb olvasmány a városrész építészetének méltatása: a magyar *Bauhaus* legszebb példái találhatók aránylag kis területen. *Breuer Marcell* személyét és alkotásait igazában külföldön becsülték, pedig bútorait mindenhol használják. Kulturális fellelővár ez a városrész, az itt található kulturális intézmények nevének változásai az utolsó évszázad történelmi divatjainak - néha töredezett - tükre. Gondoljunk csak arra, hogy hány neve és funkciója volt a környék filmszínházainak, vagy hogy volt egy évtized, amikor a *Vig-színház* a *Néphadsereg Színháza* volt - ki is vitték belőle a páholyokat. Az viszont tény, hogy az alapítóktól kezdve - néhány szomorú év kivételével - a tulajdonosok és rendezők általában a környéken jellemző valáshoz tartoztak! Ez a körülmény ösztönözhette a szerzőt egy kitekintésre a magyar filmtörténet dicsőséges tájaira.

Már 1896-ban, a párizsi első filmvetítés után néhány hónappal, *Budapesten* is megjelenik ez az újdonság, sőt már nemcsak kávéházakban és szabadterén látni mozgó képeket, hanem az *Uránia Tudományos Színházban* is - a mai napig. 1915-ben megjelenik az első zsidó tárgyú magyar film *Kiss József Simon Judit* balladájából. Ekkortájt jelent meg a „mozi” kifejezés is, *Heltai Jenő* jóvoltából. Hosszú a listája a külföldön karriert csinált magyar filmeseknek, jórészüket éppen a származásukkal kapcsolatos itthoni mellőzés indította el nyugati sikereik útján. Egyaránt van köztük rendező, producer, de filmszínész is. Valami okból itt kap helyet és képet *Houdini* szabadulóművész is, de *Rejtő Jenő*, akinek a *Tigris* utcában volt lakása, kimarad.

Egykor a régi zsidónegyed két legjellegzetesebb utcája volt a *Dob* és a *Király*. Az *Orczy* házában volt fürdő, műhelyek, raktárak és két zsinagóga, de a leglátogatottabb a kávéház volt, amely a 18. századtól a pesti zsidók találkozóhelye egészen az épület 1936-os lebontásáig. Ekkor épültek a vöröstéglás *Madách*-házak a helyén. Innen indult volna az impozáns *Madách* sugárút, a mögötte lévő kis utcák helyén. Lakóik kitelepítésére már 1943-ban voltak sejtethető elképzelések! Az új épületekben kapott otthont az *Örkény Színház*, a „kis *Madách*”, ahogy akkor nevezték. Bizonyos gyermekkori emlékek éledeznek bennem e helyen: itt volt boldogult apám kötődéje, amelyből a színház öltözője lett, miután a felejthetetlen *Pécsi Sándor* a színház szakszervezete részéről megszemlélt. Otthon nemrég megtaláltam apám levelét, amelyben kéri, hogy gépeit a szocialista szektor ajándékba fogadja el. Így ment ez 1952-ben!

Szól a könyv az itt lakó hírességekről: írók, művészek nagy számban laktak ezekben az utcákban. Műveikben gyakran megjelennek ezek a sajátos hangulatú házak, boltok, kávéházak. De nemcsak *Kriúdy* és *Seress Rezső* laktak itt, az oly szomorú sorsra jutott sportoló, *Petschauer Attila* is a *Király* utcában született. Sajnos itt volt 1944-45 fordulóján a gettó is, nem három hónapig, ahogy olvassuk, csak fele annyi ideig, de ez is elég volt belőle! A mai *Zsidó Múzeum* helyén állt az a ház, amelyben *Herzl Tivadar*, a zsidó állameszme atyja látta meg a napvilágot. Ugyan nem ő fogalmazta meg a *Palesztinába* költözés tervét, mint a könyv állítja, voltak elődei, de ő létrehozta és megszervezte a modern cionista mozgalmat. Sokakat sikerült meg-

nyernie, de unokaöccsét, *Heltai Jenőt* nem, erről beszélgetésüket olvashatjuk. *Szenes Anikó*, Izrael nemzeti hőse a *Rózsadombon* született, helye lenne a cionizmus említésénél. *Európa* első és a világ második legnagyobb zsinagógája a békeidők és a magyar zsidóság fejlődésének korára emlékeztet, bár a tisztaeszlári vérvád említése a befogadás felszínességére mutat. Budapest zsidó építőinek munkássága külföldre is példát mutatott, ezt szemlélteti *Róth Miklós* mexikói üvegmozaikjának képe is.

A *Budapest őrálom*s című fejezet, egy amerikai anekdota nyomán, az ott érvényesülő, *Magyarországról* távozni kényszerült tudósokról. Érdekes módon mind zsidó származásúak, még *Kármán Tódor* is, akit kivételként említ, pedig az *Újvári-féle Zsidó Lexikonban* is szerepel *Kármán Mór* fia. A „marslakók” szinte mind a Terézvárosban születtek és a VI. kerületi *Álami Főreáliskolába* vagy a fasori *Evangélikus Gimnáziumba* jártak. Utóbbi egyházi intézményben - a magasabb tandíjjal vállalva - annyi zsidó gyerek tanult, hogy az iskola rabbit alkalmazott hittanoktatásukra! Részletesebben közülük *Szilárd Leó* élet-

rajzát ismerteti, nála említi az őszirózsás forradalmat, melynek képe valami okból kétszer is belekerül a fejezetbe. Némi el-entmondás van a *Műegyetemről* való „kiverésénél”. Könyv szerint néhány hónapnál előbb evangélikus hitre tért, ő visszaemlékezve a reformátust említi, de friss keresztlevele dacára másnap lerugdalták az egyetem lépcsőjéről. Bánatában *Nyugaton* vitte valamire!

Olvashatunk egy külön „zsidó városról”, amely ma fővárosunk IV. kerülete. A zsidó városka kelet-európai sajátosság, de a „stéll” általában egy mezőgazdasági területet látott el, nem egy nagyváros peremén létesült. Magyarország ezen a téren is kivétel, mivel *Újmegyer*, későbbi *Újpest* 1835-ben „zsidó gyarmatként” alapult. *Lőwy Izsák* 24 családja a század végén 25 000 fős községre gyarapodott, a város a magyar ipar egyik központja lett. Zsidó lakossága részt vesz a szabadságharcban, ezt az odalátogató *Kossuth* szép beszédben méltatja. Kiváló polgárainak élete és munkássága helyet kap a fejezetben! Sajnos ez nem mentette meg 1944-ben az itteni zsidókat, az utolsó tömegdeportálás végzett a közös-

séggel.

A múlttal foglalkozó utolsó fejezete kiemelkedő budapesti zsidó alkotók műveit vizsgálja, vajon mi volt a titkuk? A *Lauder* családnál láthatjuk Buda általuk alapított egyik legmodernebb iskolája képét.

Könyve végén a szerző bevezetést nyújt a magyar főváros mai zsidó életébe. „Bakancslistát” kapunk rendezvényekről, helyszínekről, intézményekről. Nagy a választék, amelyből kiemeli a zsidó emlékhelyeket bemutató városi sétákat, az utolsó oldalakon ezeket részletesen fel is sorolja. Tízből három budai helyszínekre vezet, ami a legjobb arány a könyvben! Óbudánál *Fedák Zsuzsát* a címbe teszi, noha a művésznő, *Molnár Ferenc* egyik felesége éppen antiszemita ügyben állt a népbíróság elé. Terjedelmi okból sok budai nevezetesség kimaradt. Ezek felsorolása egy külön könyvet érdemelne, amelyre talán a jövő adhatna alkalmat.

Nagyon sok illusztráció teszi esztétikailag is érdekessé, széppé az útikönyvet, amely segédkönyvvé válhat a várostörténet kedvelői számára!

Róbert Péter

Náci vezérnek is üzent az első magyar hollywoodi szívtipró

A *filmvászonzónák aranykorának* egyik első szívtiprója volt *Várkonyi Mihály*, aki *Hollywoodban Victor Varconi* néven futott be. *Kisvárdán* szülőtte nemrég emléktáblát kapott szülőházájában. Egy alig ismert tehetség különleges életét mutatjuk be.

Várkonyi Mihály 1891. március 31-én született *Kisvárdán*, a család hetedik gyermekeként. Apja, *Weisz Herman* marhakereskedő volt, a családjára alapos gondot fordított: taníttatta gyermekeit, így *Mihály* sem volt kivétel. Igaz, ő már a polgári iskola vasárnapi olvasóköriében kitűnt azzal, hogy nem csak a könyvek és a számtan miatt szeret társaságba járni, hanem előadói tehetségével sem fukarkodik mások előtt.

Kassa után *Budapestre* került kereskedelmi iskolába. Tanulmányai befejezése után - elsősorban az apai szigor miatt - könyvelőként, biztosítási hivatalnokként és banki tisztviselőként is dolgozott, de továbbra is megvolt benne a vonzalom a színjátszás iránt.

Ezért egyáltalán nem volt meglepetés, hogy később jelentkezett a pesti *Színművészeti Akadémiára*, ahol bekerült a legjobb

növendékek közé. A háromosztendős tanfolyam első két éve után már engedélyt kapott színjátszásra - otthagya biztosítói állását és *Janovics Jenő*höz szerződött *Kolozsvárra*, a *Kolozsvári Nemzeti Színházhoz*.

Janovics az erdélyi művészet egyik központi figurája volt akkor. Amellett, hogy a színházat igazgatta, az ő nevéhez köthető a francia *Pathé-val* együttműködve a filmgyártás kolozsvári beindítása is. Munkásságának köszönhetően itt alakult ki Budapest mellett a magyar filmgyártás központja a némafilmkorszakban.

Természetesen a tehetséges *Várkonyi* is rendre felbukkant a mozgóképes alkotásokban is. Több mint 30 hazai némafilmben szerepelt *Kolozsvárott* és *Budapesten*, és *Kertész Mihály* és *Korda Sándor* rendezéseiben szinte állandóan foglalkoztatott színésznek számított.

Az I. világháború alatt önként vállalta, hogy a harcmezőre megy, három évet töltött a fronton, ha kapott némi eltávoztást, akkor egyből filmezni rohant. A lányok kedvence a háború végén, 1919-ben aztán feleségül vette a színésznő *Aranyosy An-*

nát, aki mellett a nő haláláig kitarított - noha folyamatosan érezhette a nők vágyakozását iránta.

Várkonyi nem sokáig maradt Magyarországon: zsíros szerződések várták *Rómában*, *Bécsben* és *Berlinbe* is, amelyek után 1925-ben egészen *Hollywoodig* jutott. Azt tartják róla, hogy ő lett az első magyar, aki színészként filmet forgatott az „*Álomgyárban*”.

Első filmje a *Triumph* című dráma volt, amelynek rendezője az *Cecil B. DeMille*, aki a hollywoodi aranykor egyik legnagyobb rendezője volt.

A magyar művész a következő évtizedekben olyan nagyságokkal játszott együtt mint *Peter Lorre*, *Clark Gable*, *Cary Grant*, vagy a *Fred Astaire - Ginger Rogers* páros.

Nem volt könnyű hozzászoknia európai némafilmesként az amerikai nagyfilmkörnyezethez, de szívósságának, akarátának és kitartásának köszönhetően meghatározó és megbízható profivá érett. Valószínűleg nem jött rosszul önbizalmának, hogy az 1930-as években folyamatosan ingázott *Európa* és *Amerika* között, annyira keresett és foglalkoztatott művész volt.

Több mint 150 (!) amerikai filmben szerepelt. Nem mindegyik világhírű, nyilván, de azért néhány igazán nagy produkcióban is lehetőséget kapott: az *Akiért a harang szól* című Hemingway-regény Oscar-díjas 1943-as feldolgozásában vagy a *Sámson és Delilah* című szandálos blockbusterben egyaránt szerepeltették.

1933-ban, Hitler hatalomrajutásával egy időben, Berlinben forgatta a *Lázadó* című filmet, amely a Napoleon hódítása ellen lázadó tiroliakról szól. A hazafias film német bemutatójára Adolf Hitlert hívták díszvendégnek, de Varconi ezen az eseményen nem jelent meg.

Hitler alakjával nem sokkal később mégis találkozott a vásznon, amikor John Farrow 1944-es náciellenes filmjében, a *The Hitler Gangben Rudolph Hess* megformálására kérték fel. A diktátor hatalomra jutását egy gengsztertörténetként feldolgozó moziban Varconi brillírozott, bozontos műszemöldökével, fanatikus rajongásával ijesztően hasonlított a *Birodalom* második emberére.

Az 1950-es években visszatért a hön szeretett színpadhoz is és a *Broadway* szín-

házaiban vállalt szerepeket, televíziós produkciókban is dolgozott, és nagyon élvezte, ha fiatal színészeket taníthatott. Magyarországra ugyan nem tért vissza, de a *Not Enough To Be Hungarian* című életrajzában bevallja, hogy sohasem felejtette el

Várkonyi Mihály / Victor Varconi

magyar mestereit, és az Egyesült Államokban is mindig úgy tanította diákjait, mintha azt a budapesti Színművészeti Akadémián tette volna.

A némafilmkorszaktól indulva - elképesztő mennyiségű filmszereppel alighanem világrekorderek között lehet a teljesítménye lapján -, sikeresen vette a hangosfilm-váltást, sőt, az amerikai televíziózásba is belekóstolt.

Játszott szívtiprókat és rafinált gazembereket, történelmi alakokat, de talán rejtélyes idegenként tudott a legmaradandóbbat alkotni.

Varconi élete utolsó 10-15 évét a nagyvilágtól befelé fordulva, de sosem magányosan és elhagyatva élte kaliforniai házában, ahol sokszor baráti körét emigráns magyarok adták.

Sosem felejtett el magyarul. Korához és természetéhez képest mozgékony életet élt, habár a vérnyomása nem volt tökéletes. Végül 45 évvel ezelőtt, 1976-ban, 85 éves korában szívroham vitte el az egykori szívtipró. Itt volt az ideje, hogy hazája is méltó módon megemlékezzen róla.

Forrás: bennemeloeredet.hu

Ima a gyermekekért

Az ENSZ közgyűlés 2005. november 1-i határozatával a Holokauszt áldozatainak nemzetközi emléknapjává nyilvánította január 27-ét, mely nap a II. világháborús megsemmisítőtáborok közül a legnagyobb, az auschwitzi haláltábor felszabadulásának napja. Megemlékezünk a hatmillió zsidó áldozatról, köztük a másfélmillió gyermekről.

Mindig rosszkedvű leszek, felzaklat, ha gyerekeket ér bántódás és nem tudok segítségükre lenni. Felkavar, mikor gyerekeket látok sírni. Ám ennél sokkal erősebben tört rám a megrendítő, elmondhatatlan, megnémító érzés, mikor egyik izraeli útkon, a *Yad Vashemben* a Holokauszt gyermekáldozataira emlékeztető szobornál elhelyeztük a köveket, majd mikor a *Gyermekek Emlékműve* épületében a meggyilkolt másfélmillió zsidó gyermek emlékét idézte fel a sötétben a megszámlálhatatlan és visszatükröződő gyertyafény, a megvilágított gyermekfényképek.

Most, e számomra szép, és szerintem ideillő verssel a gyalázat áldozataira, a mindig hiányzó generációra, a gyerekekre emlékezem, akiknek nem adatott meg, hogy élvezzék az életet, akiket megfosztottak at-

tól, hogy idővel életet adjanak egy újabb nemzedéknek, akiktől elraborták a költeményben leírt világot.

Szabó Lőrinc:
Ima a gyermekekért

Fák, csillagok, állatok és kövek,
szeressétek a gyermekeimet.

Ha messze voltak tőlem, azalatt
eddig is rátok bíztam sorsukat.

Énhozzám mindig csak jók voltatok,
szeressétek őket, ha meghalok.

Tél, tavasz, nyár, ős, folyók, ligetek,
szeressétek a gyermekeimet.

Te, homokos, köves, aszfaltos út
vezesd okosan a lányt, a fiút.

Csókkold helyettem, szél, az arcukat,
fű, kő, légy párna a fejük alatt.

Kínáld őket gyümölcselel, almafa,
tanítsd, őket, csillagos éjszaka.

Tanítsd, melengesd te is, drága nap,

csempészd zsebükbe titkos aranyad.

S ti mind, élő és halott anyagok,
tanítsátok őket, felhők, sasok,

vad villámok, jó hangyák, kis csigák,
vigyázz reájuk hatalmas világ.

Az ember gonosz, benne nem bízom.
De tűz, víz, ég, s föld igaz rokonom.

Igaz rokon, hozzátok fordulok,
tűz, víz, ég s föld leszek, ha meghalok,

tűz, víz, ég és föld s minden istenek:
szeressétek, kiket szeretek!

Megjegyzés:

Bár Szabó Lőrinc nem volt zsidó, áttételesen mégis volt kapcsolata a zsidóság felé. Az *Est* lapnál publikált, mely zsidó tulajdonban (*Miklós* - szül. *Klein* - *Andor*) volt; feleségének barátnőjével szoros nexusa alakult ki, aki (*Vékesné Korzáti Erzsébet*) a vészkorszak idején zsidó gyerekeket mentett, s akit ezen bátor cselekedetért a *Yad Vashem* a Világ igaza címmel tüntette ki.

Porosz Péter

Lefkovics Péter versei

Bószén

Sok ember van, ki könnyen elzúlló,
Kevés köztük a börtönben ülő,
Ám az biztos, egy sem tisztos szülő,
Nem tisztos munkában megőszülő,

Még könnyű tennivalót sem tűrő,

És nem tudják, hogy mi az az üllő,
Ám van, ki egy szóra felbószülő,
S bárkit lelő, csak remény, hogy ül ő,
Életfogytiglan börtönben ül ő.

Csak

csak csukott szemmel
hallgasd e dalt
látni így tudod csak magad
érezni csak így tudod magad
te vagy az egész világ

hozzád simul a világ
átölel a mindenség
csak veled él
vele élsz
betölti a teret a hang
ne nyisd ki a szemed
ne érjen véget a dal

Tengerparton

Gyökeret ver a lábad,
Mialatt a víz szárnyal,
Neked-neked csapódik
A nagy víz, majd felborít,
Szemedben sós könny gyűlik,
Mi eddig volt, eltűnik,
Habzó hullám temeti.

Nincs szünet - lehetetlen,
Zúg-zúg az ismeretlen,
Félelmetes a tenger,
Hatalmas a moraja,

Szállni kell a magasba,
De gyökeret ver a lábad,
Csak a víz az, mi szárnyal.

A házasság kiüresedése

Van nekem férjem,
de nem oly, kinek
a szívében elférjek.

Van feleségem,
ő az, kivel a
szűrkeséget megélem.

Menekülés

Mikor az élet eléd akadályt tol,
Majd mindig rád tör a megbénító sokk,
S mikor az irigyed szemedbe port szór,
Egy lakatlan szigeten lennél sokszor.

Megmentem a foglyomat

a függöny és az ablaküveg közé szorult
berregve verdes, helyzete szorult
egy darabig üldözöm, szabadba vágyik
berregő szárnya nagyon idegesít
csapdába csalom, óvatosan elhúzom a függönnyt
megszökne, de a fénycsapda működik
fel- és visszaszáll, neki-neki koppan az üvegnek
trükkösen fogom elkapni egy gyufásdobozzal
a skatulya fiókját hirtelen az ablaküveghez szorítom
oda, ahol éppen megpihen
ügyesen becsúsztatom a fiókot
kétoldalt nyitott záró darabjába
a szabadságától végleg megfosztott

mostantól a legszigorúbb fogdában
íme a berregő gyufásdoboz gyufa nélkül
gonoszkomod, nem hiszek saját szememnek
megrázom a dobozt, erősen, hiszek fülemnek
még erősebben berreg, verdes
segítek, kitérom az ablakot
a gyufásdobozt a párkányra rakom
óvatosan kinyitom a fiókot
nehogy nekem ütközzön irtózatot keltve
vagy vissza ne repüljön a szobába
a fiókot még csak pár milliméterre nyitom
de máris kizúdul a szabadba
a gyufás skatulyából kirepül a szabadba
börtönbe zártam, hogy szabad legyen újra
a korábban a függöny és az ablaküveg közé szorultat.

**A COVID 19 járvány negyedik hullámának rohamos erősödésére tekintettel,
a Krízismenedzsment ajánlása alapján,**

**a MAZSIHISZ és a BZSH vezetése határozottan ellenzi,
hogy a taghitközségek és a körzetek, valamint az intézmények
- a szokásos imádkozáson kívül -**

bármiféle (kulturális és egyéb) rendezvényt tartsanak,

így a Micve Klub rendezvényei határozatlan ideig szünetelnek.

Megértéseteket köszönjük!

Mindenkinek jó egészséget kívánunk, vigyázzatok magatokra!